

JUHLAJULKAISU

URHO KALEVA
KEKKONEN

1900 · 3/9 · 1975

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

Vammala 1975, Vammalan Kirjapaino Oy

ISBN 951-9068-43-0 (1/2 nahk.)

ISBN 951-9068-44-9 (sid.)

ISBN 978-951-855-874-6 (PDF)

Raimo Blom

Yhteiskuntarakenne, oikeustarpeet ja oikeustietoisuus

1. Lähtökohdat

Yhteiskunnallinen elämä on tuotettava päivästä päivään, historiallisesti uudestaan. Ihmisten on tyydytettävä elämisensä vaatimat tarpeet ja luotava myös näiden tarpeiden tyydyttämisen välineet. Yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttäminen on yhteiskunnallista – yhteiskunnallisten suhteiden ja rakenteiden välittämää.

Eräs merkittävä muutos yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttämisessä kytkeytyy *yleissitovien* oikeusnormien muodostumiseen. Tällöin myös tarpeiden tyydyttämistapa kanavoituu oikeudellisesti. Valtio ja oikeus välittävät tarpeiden tyydytystä. Historiallisesti tämä liittyy yksin kapitalististen tavaramarkkinoiden yleistymisen, kapitalististen tuotantosuhteiden vakiintumisen ja porvariston herruuden kiinteytymisen kanssa.

Voidaan kysyä, mitä tarpeiden tyydytykselle merkitsee oikeudellisen muodon kanavoiva vaikutus ja samalla myös oikeustarpeiden synty määrättyssä (ei-luontaisoikeudellisessa) merkityksessä. Edelleen voidaan kysyä, millä tavalla oikeustarpeiden muodostuminen vaikuttaa tarpeiden tiedostamiseen. Tämä ei kuitenkaan ole riittävä kysymyksenasettelu. On kysyttävä: Millä tavalla *koko* yhteiskuntarakenne *välittää* sekä oikeustarpeiden muodostumista että niiden tiedostamista ja tyydyttämistä? – Alustavasti voidaan todeta, että »koko yhteiskuntarakenteen» tarkastelu merkitsee »yhteiskunnan anatomian» selvittämistä yhteiskunnan poliittisena taloustieteenä¹ ja ongelma välittymisestä

¹ *Marx*: Kansantaloustieteen arvostelua (Kansankulttuuri, Helsinki 1970), 16.

asettaa kysymykseksi talouden, valtion ja yhteiskunnan muun (ei-valtiollisen) poliittisen organisaation keskinäiset suhteet.

Yhteiskunnalliset tarpeet ovat ensisijaisia suhteessa oikeustarpeisiin. Tämän esityksen puitteissa ei ole mahdollista yksityiskohdin käsitellä itse yhteiskunnallisten tarpeiden käsitettä. Riittää kun toemme tiivistetysti näiden tarpeiden yhteiskunnallisuuden – toisin sanoen sen, ettei ole kyse vain perusbioottisista tarpeista – lisäksi seuraavat yhteiskunnallisten tarpeiden käsitettä määrittävät piirteet: (1) tarpeet ovat luonteeltaan historiallisia; niiden »mitta» ja niitä koskevat vaateet muuttuvat yhteiskunnallisten tuotantovoimien kehitystason, yhteiskunnallisten suhteiden tason ja yhteiskunnan kulttuuritilan mukaan; (2) tarpeet ja niiden tyydytys riippuvat yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuudesta; (3) tarpeiden tyydytys toimii yhteiskunnallisen (fyysisen ja henkisen) elämän uusintamisen keskeisenä prosessina; (4) tarpeet ovat olemassa ihmisen yleisinä, välttämättöminä ja suhteellisen autonomisina suhteina hänen (luonnonvaraiseen ja sosiaaliseen) ympäristöönsä; (5) tarpeiden muodostumisessa ja tyydyttämisessä vallitsee objektiivisten ja subjektiivisten tekijöiden dialektinen ykseys.²

2. Tarpeiden muodostumisen ja tiedostamisen historiallisesti muuttuvat muodot

Yhteiskunnallisten tarpeiden muodostumista ei voida koskaan erottaa todellisten konkreettisten ihmisten aineellisten elinehtojen tuottamisen tapahtumasta. Myös tarpeiden tiedostamisen perusta on tässä tapahtumassa. Toisaalta tarpeiden tyydyttämistapa, mm. tarpeiden tyydyttämisen välittömyys, vaihtelee historiallisesti. Tähän vaihteluun liittyy myös tarpeiden muodostumisen ja tiedostamisen muuttuminen.

Ottakaamme vertailukohta. Feodaalisen yhteiskunnan yhteisyys on kehittymättömien markkinoiden, alueellisen ja henkilökohtaisen riippuvuuden ja kehittymättömän luontaistaloudellisen tuotantoprosessin määräämää.

Vastaavasti oikeus on luonteeltaan partikularistista, hierarkista privilegio-oikeutta. Näkyvimmillään nämä oikeuden piirteet ovat ns. hajautuneen feodaaliyhteiskunnan kaudella. Vaikka feodaalisen valtion ja oikeuden yhteisenä olemuksena oli feodaalisen maanomistuksen ja talonpojan elinikäisen henkilökohtaisen riippuvuuden turvaaminen, oli

² Vrt. Blom: The satisfaction of legal needs: Some theoretical ideas (Tampereen Yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitosten tutkimuksia 6/1974), 3.

oikeuden käyttö alueellisesti eriytynyttä, epäyhtenäistä ja mielivaltaista. Itse asiassa kehitys merkitsi talonpojan kohdalla monesti siirtymää tapaoikeuden antamasta suojasta kohti oikeudellista mielivaltaa.³

Feodaaliyhteisössä tarpeiden muodostuminen (ja tyydyttäminen) ja tiedostaminen kytkettyivät sekä välittömään luonnonyhteyteen ja 'työvälineiden omistus-työ-työntuote-tarpeiden tyydytys' -suhteiden kiinteään yhteyteen että kaikkien kapitalismin kehityksen mukanaan tuomien alistettujen luokkien yleisen organisoitumisen edellytysten (laajat työyhteisöt, henkilökohtaisen riippuvuuden poistuminen, liikenneyhteydet) puuttumiseen.

Kapitalistisen tuotantotavan vakiintuminen merkitsi luonnonvaraisen yhteisyyden murtumista, tuottajan henkilökohtaisen riippuvuuden poistamista ja välittömän tuottajan irrottamista tuotantovälineistään, toisin sanoen työvoimatavaraansa vapaasti hallitsevan (omistavan) työläisen muodostumista.

Samanaikaiskehityksenä sen uuden yhteiskunnallisuuden muodon kanssa, jossa yksilötuottajien välisen yhteisyyden välittää markkinoilla tapahtuva tavaravaihto, kehittyy myös porvarillinen valtio erilaisten tavaranomistajien (tuotantovälineiden omistajien, maan omistajien ja työvoiman omistajien) keskinäisen tavaravaihdon vapauden ja tasapuolisuuden turvaajaksi. Tämän turvan muotona ovat yleissitovat oikeusnormit eli porvarillinen oikeusmuoto.⁴

Porvariston yhteiskunnallisen vallan vakiinnuttamisen ja feodalistisen vastarinnan murskaamisen kaudella on vallitsevana valtiomuotona ns. vapaan kilpailun kapitalismia vastaten liberaalinen valtio. Liberaalisen valtion (ja oikeuden) perusrakenteeseen kuuluu ns. klassisten vapausoikeuksien turvaama toimintapiiri, johon valtio ei puutu ja jonka keskiönä on (yksityis)omaisuuden vapaus. Valtio ja oikeus kanavoivat tarpeiden muodostumista vain ulkoisena suojana. Tarpeiden muodostumista hallitsevat rajoittamattoman kilpailun muodossa toteutuvat pääoman kasautumisen lainalaisuudet.⁵

Pääoman vapaa hillitön liikunta vaarantaa itse varsin pian pääoman arvonlisäyksen mahdollisuuksia. Työvoiman laatutaso huononee. Kehi-

³ Ks. Marxistisch-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechts 2 (Staatsverlag der DDR, Berlin 1974), 140–182.

⁴ Vrt. *Pasukanis*: The general theory of law and marxism. Teoksessa Soviet legal philosophy, toim. *Hazard* (Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1951), 162 ja 185–186.

⁵ Vrt. *Tuori*: Demokratian kaventumisesta (Joensuun sosiologipäivillä 8. 3. 1975 pidetty, julkaisematon, monistettu esitelmä), 4–5.

tys johtaa ensimmäisiin työpäivää ja työolosuhteita (Englannin tehdaslainsäädäntö) säänteleviin lainsäädäntöihin.⁶ Näiden lakien synty ei noudata kuitenkaan mitään suoraa pääoman arvonlisäyksen kaukonäköistä järkeä, vaan sen perustana ovat työväestön taistelu ja hallitsevan luokan sisäiset erimielisyydet.⁷ Huomattava kuitenkin on, että ratkaisevaa esimerkiksi tehdaslainsäädännön muodostumiselle oli »itse kapitalistinen vaatimus *kilpailuehtojen yhtäläisyydestä, s.o. yhtäläisistä riistämisen rajoista.*»^{7b}

Edellä esitetty nostattaa esiin kaksi aiheemme kannalta tärkeää kehitystapahtumaa: (1) porvarillinen (liberaalinen) valtio ei säilytä kauankaan tiukassa mielessä puuttumattomuuttaan työprosessiin ja sen yhteiskunnallisiin ehtoihin, siis puuttumattomuuttaan työvoiman uusintamiseen ja työväestön tarpeiden muodostumiseen; (2) poliittinen luokkataistelu ja tähän liittyvä poliittisen organisaation muodostuminen välittää kasvavasti työväenluokan tarpeita koskevia vaatimuksia. Molemmat seikat ovat historiallisesti oleellisia kehitysetappeja sen suhteen, miten yhteiskuntarakenteen *tapa välittää* tarpeiden muodostumista, tiedostamista ja tyydyttämistä laadullisesti muuttuu kapitalismin kehittyessä.

Poliittisen vaikuttamisen oikeudellisista edellytyksistä voidaan todeta ns. klassisten vapausoikeuksien vähämerkityksisyys työtätekevien kannalta näiden oikeuksien käytön aineellisen perustan puuttuessa. Varsinaiset poliittiset oikeudet, ennen kaikkea vaalioikeus, olivat omaisuuden ja varallisuuden, iän ja aseman suhteen rajoitettuja. Porvaristo tuli alunperin varsin hyvin toimeen ilman työtätekevien täysimittaisia poliittisia oikeuksia.⁸

Oikeustarpeiden kannalta porvarillisen oikeusmuodon kehitys merkitsi voimakasta oikeustarpeiden piirin laajentumista feodaalioikeuteen verrattuna. Vapaiden tavaranomistajien tasapuolisen tavaravaihdon turvaamiseen kuuluu keskeisesti juuri oikeusvarmuuden vaatimus.

Ennen kuin jatkamme (oikeus)tarpeiden muodostumisen välittymistavan muutoksen tarkastelua, on luotava analyttinen katsaus oikeustarpeiden käsitteeseen ja oikeustarpeiden muodostumista ja tiedostamista koskevaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen.

⁶ Marx: Pääoma I (Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike, Petroskoi 1957), 276–293 ja 449–468.

⁷ Engels: »Pääoma»; Marx 1957, em., 715.

^{7b} Marx 1957, em., 457.

⁸ Graf-Seiler: Wahl und Wahlrecht im Klassenkampf (Staatsverlag der DDR, Berlin 1971), 12–19.

3. Oikeustarpeiden kaksi pääalajia ja oikeustietoisuus

Oikeustarpeiden tyydyttäminen voi merkitä kahta toisistaan poikkeavaa asiaa: (1) mahdollisuutta toteuttaa (olemassaolevat) oikeutensa oikeustarvetilanteessa ja (2) mahdollisuutta hankkia oikeussuoja sellaisille uusille yhteiskunnallisille tarpeille, joita objektiivinen yhteiskunnallinen kehitys ja luokan tai ryhmän objektiiviset edut vaativat. Todettakoon, että juridinen keskustelu oikeustarpeista (oikeussuojana) rajoittuu useimmiten vain ensiksi mainittuun seikkaan.

Mainitut oikeustarveryhmät kytkeytyvät myös erilaisiin toteuttamisprosesseihin. Edellisen kannalta keskeisiä ovat oikeudellisen edustuksen ja oikeudenkäytön prosessit, jälkimmäisen kannalta lainmuodostumistapahtuma poliittisena toimintana. Myös akateemisten tieteiden tutkimuskohteina nämä oikeustarveryhmät ovat (valitettavasti!) eriytyneet toisistaan. Edellinen sisältyy (tosin rajallisena) oikeustieteen ja viime aikoina myös oikeussosiologian tutkimuskohteisiin. Jälkimmäinen on ollut ensisijaisesti politiikan tutkimuksen (politologian) ja politiikan sosiologian kohdealueita.

Oikeustarpeita ja niiden tyydyttämistä koskeva yhteiskuntatieteellinen tutkimus on tuottanut melko huomionarvoista tutkimustietoa.

Viime vuosikymmenille sijoittuvat tutkimukset osoittavat, että oikeustarpeista jää suuri osa hoitamatta. Oikeustarpeita on enemmän kuin resursseja niiden hoitamiseen.⁹ Mitä sitten käsittävät mainitut oikeustarpeiden tyydyttämisen edellyttämät resurssit? Perussääntöisesti tutkimukset osoittavat niiden olevan paljolti samoja kuin yleensä yhteiskunnalliset resurssit. Seuraavien tekijöiden on todettu liittyvän oikeustarpeiden tyydyttämiseen tämän tapahtuman eri vaiheissa aina ongelman oikeudelliseksi tunnistamisesta oikeusavun saantiin: varallisuus, yleinen tietotaso (koulutus) ja lakitietous, käyttökelpoiset (asiantuntemuksen tarjoavat) yhteiskunnalliset suhteet, järjestöllisen tuen saantimahdollisuudet, kokeneisuus ja kyvykkyys byrokraattisissa organisaatioissa asioimiseen, aikaisempien oikeuskontaktien laatu ja halukkuus oikeuspalvelusten käyttöön sekä eräät muut subjektiiviset asennetekijät.

Oikeusresurssien jakaantumisessa vallitsee luokkien ja kerrostumien välinen eriarvoisuus paljolti samaan tapaan kuin yleensä yhteiskunnallisten resurssien jakaantumisessa.¹⁰ Eri väestöryhmien oikeus-

⁹ Esim. *Carlin-Howard-Messinger: Civil justice and the poor* (Law and Society Review, 1, 1, 1966).

¹⁰ Suomen osalta yhteiskunnallisten resurssien jakautumisesta ks. *Blom: Yhteiskunnalliset resurssit ja luokkajako* (Politiikka 1, 1973).

tarpeet tulevat tyydytetyiksi varsin epäsuhtaisesti. — Tähän liittyen ovat monet tutkijat kysyneet, eikö ole myös niin, että alemmilla yhteiskuntakerrostumilla ja köyhillä on muita vähempi oikeustarpeita ja oikeudellisia ongelmia. Tutkimukset ovat osoittaneet, että ensinnäkin oikeudellisten ongelmien laatu vaihtelee suuresti väestöryhmittäin. Myöskin eräässä mielessä — ja jo lähes määritelmällisesti — köyhillä ja alemmilla yhteiskuntakerrostumilla on eräillä yhteiskunnallisten suhteiden alueilla rikkaita vähemmän oikeudellisia ongelmia; nimittäin niillä oikeusalueilla, jotka liittyvät tuotantovälineiden (ja vaihdon välineiden) omistukseen ja käyttöön sekä henkilökohtaiseen omaisuuteen. Jos omaisuuteen kytkeytyvät oikeuskontaktit jätetään huomioonottamatta luokkien väliset erot oikeusavun käytössä vähenevät merkittävästi.¹¹

Edellä esitettyyn, tutkimustuloksin piirrettyyn kuvaan oikeustarpeiden tyydyttämisestä on vielä lisättävä se, että suurpääoman oikeustarpeiden hoito ja oikeudellisten ongelmien ratkaisu — silloinkin kun se vaikuttaa lukuisien yhteiskunnan jäsenten intresseihin — on luonteeltaan pitkälle ei-julkista ja erikoistuneen oikeuskyvyn jatkuvaa huolenpitoa nauttivaa. Oikeudellisen kyvyn jakaantumisessa vallitseekin tutkimusten mukaan seuraavat kolme toisiinsa kytkeytyvää eriarvoisuuden linjaa: (1) suuret yksityiset ja julkiset organisaatiot vs. yhteiskunnan jäsenten enemmistö, (2) rikkaat vs. köyhät ja (3) kaupunkilaiset vs. maaseudun asukkaat.¹² Kaksi ensiksi mainittua eriarvoisuuslinjaa kietoutuvat läheisesti yhteen ja kolmas eriarvoisuuslinja taas noudattelee paljolti asiantuntemuksen yleisempää jakaantumista sen maksukykyisten ostajien sijainnin mukaan.

Poliittista osallistumista koskevat yhteiskuntatieteellisen tutkimukset tulokset muistuttavat monessa suhteessa »ihmeteltävän» suuressa määrin oikeustarpeiden tyydyttämistä koskevia tutkimustuloksia. Paljolti samat edellytystekijät vaikuttavat sekä yhteiskunnalliseen osallistumiseen että oikeustarpeiden tyydyttämiseen. Suurin osa yhteiskunnan jäsenistä ei vaikuta yhteiskunnallisesti ollenkaan.¹³ Ja yhteiskunnan jäsenten (oikeus)tarpeiden tiedostaminen tapahtuu paljolti ylhäältäpäin porvarillisen valtion ja byrokratian omasta toimesta.

Toisaalta yhteiskunnallisen osallistumisen luonteessa sosiaalisena ilmiönä on myös selvästi eroja verrattuna voimassaoleviin oikeuksiin

¹¹ Mayhew-Reiss: The social organization of legal contacts (American Sociological Review, 34, 3, 1969).

¹² Blom, em., 1974, 13.

¹³ Klassisena tutkimustulosten kokoelmana ks. Milbrath: Political participation (Rand McNally & Co, Chicago 1965) ja tuloksista Suomen osalta Blom: Järjestökiinnittymisen luokkaluonteisuus (Sociologia 5, 1971).

liittyvään oikeustarpeiden tyydyttämiseen. Yhteiskunnan poliittinen organisaatio heijastaa yhteiskunnan luokkajakaantuneisuutta; järjestötoiminta on luokkajakoista, luokkaluonteista.¹⁴ Sen sijaan voimassaolevilla oikeuksilla on yleisyyden ja yhtäläisyyden kaapu. Poliittisen osallistumisen kohdalla valtion ja yhteiskunnan muun poliittisen organisaation välinen suhde on avainasemassa. Voimassaoleviin oikeuksiin liittyvien oikeustarpeiden tyydyttämisen kannalta tähän suhteeseen liittyvä perusjännitys ja yhteiskunnallinen taistelu on jo ikäänkuin tapahtuneeksi oletettua, neutralisoitua.

Oikeustarpeiden (kummankin edellä kuvatun lajin) hoitaminen ei ainoastaan tietystä määrin muuta ryhmien ja yksilöiden objektiivista elämäntilannetta, vaan se vaikuttaa myös heidän (subjektiiviseen) tietoisuuteensa.

Yhteiskunnallisen tietoisuuden eri lajien (poliittinen, oikeudellinen, moraalinen, esteettinen, uskonnollinen, jne. tietoisuus) perusta on määrätyissä erikoislaatuissa ylärakenteen suhteissa. Tästä perustasta selittyy se erikoinen tapa, jolla eri tietoisuuden lajit heijastavat yhteiskunnallista todellisuutta. Oikeussuhteiden erikoislaatuun kuuluu, että ne aina ilmenevät konkreettisten henkilöiden välisinä yhteyksinä. Näille yhteyksille on ominaista se, että ne on leimattu oikeuksin ja velvollisuuksin.¹⁵ Edellisessä kohdin oikeussuhteet eroavat poliittisista suhteista, joissa on kyse välittömämmin luokkien välisistä suhteista.

Oikeustietoisuuden luonteeseen kuuluu tietynasteinen muita ylärakenteen elementtejä suurempi herkkyys niiden ristiriitojen heijastamisessa, jotka vallitsevat olemassaolevan lainsäädännön ja muuttuneiden elämänolosuhteiden välillä. Koska oikeustietoisuuden keskeisenä ainesosana on eri luokkien oikeusvaatimukset, oikeustietoisuus ilmentää yksityiskohdin sitä taistelua, jota käydään uusien (oikeus)tarpeiden valtiollisesta, lainsäädännöllisestä turvaamisesta. — Toisaalta oikeustietoisuudessa heijastuvat »toisessa potenssissa»¹⁶ kapitalistiselle tavatuotannolle ominaiset harhakuvitelmat vapaudesta ja tasa-arvosta. Oikeustietoisuudella on kapitalistisessa yhteiskunnassa luontainen perusta yhteiskuntatodellisuuden peittämiseen ja tietoisuuden vääristämiseen.¹⁷

¹⁴ Blom 1971, em.

¹⁵ Uledow: Die Struktur des Gesellschaftlichen Bewusstseins (Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1972), 93–100.

¹⁶ Vrt. Pasukanis 1951, em., 167.

¹⁷ Tästä perustasta Marx (1957, em., 499) toteaa mm: »Työpalkan muoto hävittää siis kaikki jäljetkin työpäivän jakautumisesta välttämättömään työhön ja lisätyöhön, maksettuun ja maksamattomaan työhön. (...) Tähän ilmenemismuotoon, joka peittää todellisen

Hallitseva luokka pyrkii turvaamaan olemassaolonsa yleispätevät ehdot valtiollisena tahtona. Tässä merkityksessä porvarillinen oikeus — sen olemus — on »hallitsevan luokan laiksi korotettu tahto», jonka sisältö riippuu tämän luokan aineellisista elämänehdoista.¹⁸ Tämän valtiollisen (luokka)tahdon muodostumisessa hallitsevan luokan oikeustietoisuudella on keskeinen sija. Oikeustietoisuus ja sen kantajat, porvarilliset oikeustieteilijät ja ideologit muotoilevat ja puolusteleval lakeja ja niiden voimaansaattamista ja näin fiksattuja tosiasiallisia olosuhteita oikeudellisin teorioin ja ideologioin.

— — — —

Suoritetunlainen oikeustarpeiden tyydyttämisen kahta perusprosessia koskevien tutkimustulosten tarkastelu voi johtaa sinänsä hyödylliseen yhteiskuntakritiikkiin. Irrallisiin prosesseihin kohdistuvana tämä tarkastelu on kuitenkin myös aina puutteellista. Puutteet liittyvät kahteen asiaan: (1) Ilmiöiden irroittaminen yhteiskuntakokonaisuudesta vääristää niistä saatua kuvaa, koska yhteiskuntatodellisuus on luonteeltaan määrätty rakenteistunut totaliteetti; (2) Rakenteellisten suhteiden avainkohdat eivät tule esiin tai painotu oikein.

On syytä kiinnittää huomiota kahteen teemamme kannalta keskeiseen puutteeseen.

(1) Laaja laillisuuden ja oikeusturvan piiri on sinänsä eräs keskeinen tae oikeudenkäytön (luokka)mielivaltaa vastaan.¹⁸ — Toisaalta pääomasuhteen vallitessa tasapuolisinkin voimassaoleviin oikeuksiin pohjaava oikeustarpeiden hoito merkitsee yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttämisen alistamista pääoman arvonlisäysprosessin rajoihin ja siten myös vallitsevan yhteiskunnallisen eriarvoisuuden uusintamista ja säilyttämistä.

(2) Se, miten yhteiskuntarakenne kokonaisuudessaan välittää yhteiskunnallisten tarpeiden muodostumista ja tiedostamista heijastuu vasta siinä tavassa, jolla oikeusturvan saanti uusille yhteiskunnallisille tarpeille tapahtuu. Tämän kysymyksen oikea ymmärtäminen vaatii huomion kiinnittämistä ainakin seuraaviin seikkoihin: poliittisten oikeuksien erikoismerkitykseen perusoikeuksien joukossa,¹⁹ valtion ja

suhteen näkymättömiin ja tuo ilmi päinvastoin sen vastakohtan, perustuvat kaikki sekä työläisen että kapitalistin oikeuskäsitykset, kaikki kapitalistisen tuotantotavan mystifiointi, kaikki sen vapaudenkuvittelut, kaikki vulgäärin taloustieteen apologeettiset kieräilyt.»

¹⁸ Marx-Engels: Kommunistisen puolueen manifesti. Valitut teokset kolmessa osassa, osa 1 (Edistys, Moskova), 107.

¹⁹ Perusoikeuslajeista, ks. Blom: Perusoikeustajunta ja perustuslaki. Oikeustiede IV/1973 (Vammala 1973), 88–91.

yhteiskunnan muun poliittisen organisaation muuttuneisiin ja luokkarakenteen muutoksen keskeisiin piirteisiin.

Tarkastelumme päätteeksi käsittelemme seuraavassa jaksossa joitakin mainittuihin kohteisiin liittyviä keskeisiä yhteiskunnallisia kehityslinjoja ja niitä koskevan tutkimuksen kysymyksiä.

4. Oikeustarpeiden muodostumista ja tiedostamista koskevista tendensseistä ja niiden tutkimisesta

Kapitalistisen tuotantotavan ristiriitojen kehityksen johtaminen ns. vapaan kilpailun kapitalismista monopolistiseen kapitalismiin vaikutti oleellisella tavalla myös valtion ja oikeuden asemaan. Koko monopolistisen kapitalismin kauteen aina viime vuosisadan vaihteesta saakka kytkeytyy tuotannon valtiollistamisen ja talouden valtiollisen sääntelyn tendenssi. Liberaalisen valtion tunnusmerkkeihin kuulunut valtion puuttumattomuus talouteen joutuu periaatteena väistymään. Reaalisesti, joskaan ei välttämättä muodollisesti, myös ajatus perusoikeuksin turvatusta vapauspiiristä kärsii kolhuja.

Toisen maailmansodan jälkeinen aika on merkinnyt kehittyneissä kapitalistisissa maissa valtion talouteen puuttumisen alan ja muotojen muutosta, valtiomonopolistisen kapitalismin vakiinnuttamista. Valtiorakenteen ja valtiovallan kohdalla tämä on merkinnyt virkakoneiston (byrokratian) voimakasta kasvua, joka on ilmennyt Suomessa paitsi virkamieskunnan kasvuna myös uusien keskusvirastojen nopeana lisääntymisenä 60-luvulla.²⁰ Nämä muutokset ovat merkinneet byrokratian ominaispainon kasvua valtiovallan käytössä.

Samanaikaisesti kuvatun byrokraatistumistendenssin kanssa on tutkimusten mukaan²¹ supistunut eduskunnan valta suhteessa hallitukseen.

Edelleen samanaikaisesti valtion sivuelinorganisaation voimakkaan kasvun²² kanssa esiintyy tendenssi joukkojärjestöjen (ennen kaikkea ammattiyhdistysliikkeen) ja puolueiden sisäisen demokratian kaventumiseen ja järjestöjen johdon eriytymiseen jäsenkunnasta. Valtion sivuelinorganisaation kasvuun kytkeytyväksi oleelliseksi kehityssisällöksi on luonnehdittu sen korporatistisia organisaatorakenteita, toisin sanoen

²⁰ Tuori 1975, em., 27–30.

²¹ Tutkimustuloksista, ks. Blom 1974, em., 30–31 ja lähiajan kehityksestä, Tuori 1975, em., 24–27.

²² Tarkemmin, ks. Tuorin työryhmä: Raportti korporatismiin historiasta ja nykypäivästä Suomessa. Julkaisussa Kesäneuvokki 1974: Osa 2, valtionhallinnon demokratisoiminen (Helsinki 1974).

sitä, että näissä elimissä pääsääntöisesti yhdistetään eduiltaan antagonistisia osapuolia suurpääoman johtovaltaan; kuitenkin siten, että *näennäisenä* johtavana osapuolena on byrokratia.²³ On todettu, että tämä merkitsee alistettujen luokkien ja väestöryhmien autenttisten etujenilmaisun tukahduttamista jo ennakkoiden.²⁴ Valtion ja yhteiskunnan muun poliittisen organisaation keskinäissuhteiden kannalta tämä merkitsee neuvostoliittolaisen tutkijan *Kulikovin* »monopoliin esikunniksi»²⁵ luonnehtimien suurpääoman järjestöjen byrokratian ja ennen kaikkea hallituksen toimintaan vaikuttamisen välittömyyden ja intensiiviteetin kasvua.

Mainitulla kehityksellä on luonnollisesti pohjansa tuotanto- ja talousrakenteen ja luokkarakenteen *objektiivisissa kehitystendensseissä*. Tässä yhteydessä on mahdollista ottaa esiin vain eräitä luokkarakenteen keskeisiä kehityspiirteitä. Tuotannon yhteiskunnallistumisen ja pääomien yhteenkokoutumisen ilmentymä luokkarakenteessa on objektiivisesti ollut monopoliporvariston voimistuva eriytyminen muusta porvaristosta. Välikerrostumien eri osastojen kehitystendenssit ovat toisistaan poikkeavia. Itsenäiset välikerrostumat (ja ennen kaikkea talonpojat) ovat supistuneet määrältään ja heikentyneet vaikutukseltaan. Palkkatyöläisten määrän kasvuun taas on oleellisenä piirteenä liittynyt ns. palkkatyöläisten välikerrostumien (toimihenkilöt, virkamiehet ja sivistyneistö) voimakas kasvu.

Loogisia seurauksia kuvatuista luokkarakenteen kehitystendensseistä ovat ainakin monopoliporvariston joukkopohjan kaventuminen ja suoran poliittisen edustuksen mahdottomuus ja kaikkien ei-monopolististen väestöryhmien yhteisten objektiivisten etujen voimistuminen.

Mikä merkitys tällä kaikella on ollut (oikeus)tarpeiden muodostumiselle ja tiedostamiselle? Nähdäkseni ainakin seuraavat seikat ovat tässä suhteessa oleellisia. Ensiksikin porvarillinen valtio ja oikeus välittävät varsin laaja-alaisesti sekä tarpeiden muodostumista että niiden tiedostamista. Jälkimmäistä seikkaa koskeva tutkimus on »luontaisista syistä» vielä varsin vähäistä. Kuitenkin kysymykset tarpeiden tiedostamisen yksisuuntaisesta, auktoratiivisesta tiedostamisesta ja manipuloitavuudesta sekä ns. »ideologisen valtiokoneiston»²⁶ kasvusta ovat tieteellisesti tärkeitä lisävaloa kaipaavia tutkimuskohteita.

²³ *Kyntäjä*: Valtiomonopolistinen kapitalismi ja korporatismi. Kesäneuvokki 1974, em., 355.

²⁴ *Kyntäjä* 1974, em.

²⁵ *Kulikov*: Monopoliin esikunnat (Moskova, ei painovuotta).

²⁶ Käsite, ks. *Althusser*: Ideology and ideological state apparatuses. Teoksessa *Althusser*: Lenin and philosophy and other essays (New Left Books, London 1971).

Toiseksi valtion olemuksen muodostava luokkavalta ei ole sama kuin kapitalismin alkuaikoina, vaan se on keskeisesti porvariston suppean osan, monopoliporvariston, valtaa. — Ja kolmanneksi valtiokoneiston ja yhteiskunnan muun poliittisen organisaation välinen keskinäissuhde on voimakkaasti tiivistynyt korporatiivisuonteisina yhteenliittymisen muotoina, joita vastaa valtiorakenteen kehityksessä byrokratian vallan kasvu ja hallituksen vallan voimistuminen suhteessa eduskuntaan. Tarpeiden muodostumisen ja tiedostamisen kannalta kysymys on, kuten on todettu, alistettujen väestöryhmien autenttisen tarpeiden ilmaisuuden kanavoinnin ja ehkäisyn järjestelmästä.

Toinen ja kolmas mainituista tarpeiden muodostumiseen ja tiedostamiseen liittyvistä tendensseistä tuovat lisätutkimuskohteena etsimättä esiin kysymyksen työläisaristokratian ja työläisbyrokratian muodostumisen taloudellisista, poliittisista ja ideologisista edellytyksistä.²⁷

Oikeustarpeiden ja oikeustietoisuuden tieteellisen tutkimuksen kehityksen kannalta merkittävä este kytkeytyy siihen, että akateemisessa tieteen harjoituksessa ja tieteenalajaossa »taloudellinen», »poliittinen» ja »oikeudellinen» eivät kohtaa toisiaan yleisenä valtio- ja oikeustieteenä. Kun lisäksi laajeneva osa yhteiskunnallisia ja oikeudellisia tarpeita koskevasta tutkimuksesta on byrokratian itsensä suorittamaa, luonteeltaan rajoittunutta ja pitkälle teknistä, selvitysluontoista työtä, voi aluetta koskevan tieteellisen työn kehitysnäkymien suhteen olla oikeutetusti skeptinen. Osittunut »taloudellista», »poliittista» ja »oikeudellista» ilmiöpintaa koskeva tutkimus ei suo todellisuuden adekvaatin käsittämisen mahdollisuutta. Myöskään ei byrokratian hoitama pikakohdistettu selvitystyö voi korvata alueen kokonaisvaltaista perustutkimusta. Nykyhetken suurimpia tieteeseen kohdistuvia vaaroja on autonomisen, omatraditioisen tieteenharjoituksen ohentuminen tieteen nimellä kulkevaksi teknokratiaksi.

²⁷ Työläisaristokratiaa koskevia klassisia perusanalyysijä ovat Engelsin siirtomaamonopoliasemassa olleen Englannin tilanteeseen liittyvät tarkastelut ja Leninin analyysit opportunistien ja työläisaristokratian muodostumisen taloudellis-poliittisesta perustasta imperialismin kaudella. — Lyhyenä katsauksena käsitteen teorian historiaan, ks. *Nicolaus: The theory of labor aristocracy* (Monthly Review, 11, 21, 1970).